Генрик СЕНКЕВИЧ

ПРИТЧІ

З польської переклав Василь ЛАПТІЙЧУК

ДВІ ЛУКИ

Були собі дві країни, що простяглися обік одна одної, розділені тільки прозорою річкою. Береги їхні полого знижувалися до річки, утворюючи неглибокий брід, ніби маленьке озерце з тихим і кришталевим плесом. Крізь блакитну глибочінь виднілося золотаве дно, з якого тяглися вгору стебла лотосів, що розквітали над водною гладінню рожевим та білим цвітом; довкола тих лотосів вели свій невпинний танок різнобарвні метелики та бабки, а у вітті прибережних пальм і вище, в осяяному сонячним промінням повітрі, срібноголосими дзвіночками витьохкували пташки.

І саме тут був Перехід з однієї країни в іншу.

Перша країна називалася Лукою Життя, а друга — Лукою Смерті.

Обидві сотворив найвищий і наймогутніший Брахма, який у Країні Життя настановив владарювати милосердного Вішну, а в Країні Смерті — мудрого Шіву.

І сказав Брахма:

— Чиніте так, як вважатимете за потрібне!

І ось у країні, що належала Вішну, завирувало життя. Почало сходити й заходити сонце, настали дні й ночі, глибини морські стали

здійматися й опадати; небом попливли важкі, набряклі дощем хмари, земля поросла лісами й на ній зароїлися люди, звірі та птахи. А щоб усе живе могло плодитись і множитись, сотворив милосердний бог і Кохання, якому поклав водночас бути і Щастям.

А тоді Брахма закликав до себе Вішну й мовив йому:

— Нічого довершенішого за небо, яке я сотворив, ти на землі вже не вигадаєш. Тож іди відпочивай, і нехай істоти, що ти їх назвав людьми, надалі снують нитку життя без твоєї допомоги.

Послухався Вішну веління Брахми, й люди відтоді стали самі дбати про себе. З їхніх добрих помислів постала Радість, а із злих — Смуток. Люди з подивом побачили, що життя — не безнастанні радощі, а ту нитку Життя, про яку казав Брахма, прядуть ніби дві прядки, і в однієї — усміх на обличчі, а в другої — сльози на очах.

Прийшли тоді люди до Вішну й почали жалітися:

— Тяжко нам жити в смуткові, владико наш! А той відказав:

— Нехай вас розважить Кохання!

Люди почули таке й пішли заспокоєні, бо Кохання і справді розраджувало їхній Смуток, такий мізерний супроти Щастя, що його давало Кохання — годі було навіть перейматися цим.

Та Кохання водночас і велика матір Життя, тож хоч і великою була країна Життя, де владарював Вішну, для юрмищ людських невдовзі забракло і лісових ягід, і меду гірських бджіл, і плодів на деревах. Тоді найкмітливіші взялися корчувати ліси, розорювати поля, сіяти збіжжя та збирати врожаї.

І ось так постала на землі Праця. Люди мусили взятися до неї, вона стала не лише засадою Життя, а й мало не самим Життям. Але з Праці зродився і Труд, а з Труда — Втома. Гурти людей знову потяглися до трону Вішну.

— Володарю наш! — здіймали вони в благанні руки. — Труд послабив наші тіла, а Втома розлилася по наших кістках. Час би вже й перепочити трохи, але Життя все змушує і змушує нас трудитись.

На що Вішну відповів:

— Великий Брахма не дозволив мені розвивати Життя далі. Але в моїй владі створити таке, що було б перепочинком, перервою після тяжкої праці.

І сотворив Сон.

Люди вдячно сприйняли той дарунок і невдовзі визнали, що він — чи не найблагословенніший з усіх дарунків, отриманих із рук божих.

Сон поглинав людські турботи й скрухи, покріплював на силі стомлених. Сон, як лагідна мати, осушував сльози журби й окривав наче легеньким серпанком забуття. Тож люди не могли надякуватися:

— Будь благословенний, Сну, ти ж бо навіть ліпший за справжнє Життя! І на одне лише нарікали, що не триває Сон вічно, що настає пробудження,

а тоді — знову праця, знову труд і знову втома.

Прикрість ця так стала дошкуляти людям, що вони знову подалися до Вішну.

— Володарю наш! — почали благати його. — Дав ти нам добро велике й невимовне, але все ж не довершене. Зроби так, аби Сон тривав вічно.

Вішну насупив свої божественні брови, наче аж розгніваний їхнім зухвальством, а тоді проказав;

— Цього вже я не можу вам зробити. Та якщо хочете, переправтеся через річку на той бік і там знайдете те, що шукаєте.

Люди послухали тієї ради й юрмами потяглися до плеса, а вже звідти стали дивитися на протилежний бік річки.

За ясним і тихим, за гаптованим квітом плесом простягалася Лука Смерті, або ж Країна Шіви.

Не сходило й не заходило там сонце, не було дня і ночі, а все довкола затоплювало одноманітне лілове сяєво. Жоден предмет там не відкидав тіні, бо те сяяння проникало скрізь і видавалося справжньою сутністю всього.

Країна та не була пустельною: скільки сягав зір, тяглися там долини та пагорби, а на них — купки ряснокроних дерев, скрізь в'юнилися клубовища плюща й винограду. Але і скелі, і стовбури дерев, і стрункі стебла рослин були майже прозорі, немов виліплені із загуслого прозорого скла.

Листя плюща ледь лисніло під вранішньою зорею, і все тут було дивне, незвичне, упокоєне якимось незнаним на Луці Життя супокоєм — прозористе й ніби занурене в осяйну задуму, ніби мрійливе й приспане блаженним безпробудним сном.

Прозоре повітря не порушував бодай найлегший легіт, не ворушилася жодна квітка, не тріпотів жоден листочок.

І люди, що з галасом і лементом прибули до того плеса, враз притихли, побачивши ті застиглі простори, й тільки шепотіли вражено:

— Яка там тиша! І як усе спочиває в отому сяянні!

— О так, там спокій і вічний сон...

А деякі, найбільш стомлені, по хвилі мовили:

— Ходімо туди шукати вічного спокою!

І рішуче ступили у воду. Веселкове плесо ніби враз розступилося перед ними, аби їм було легше переходити на протилежний берег. А ті, хто лишився на березі, застережливо загукав їм услід, охоплені раптовою тугою. Але ті навіть не озирнулися, ішли вперед легко й охоче, вочевидь щокрок більше заворожені чарами дивного краю.

А ще людський тлум на цьому березі постеріг, що постаті тих, які відходили, дедалі ніби прозорішали й яснішали, мовби розтавали у всюдисущій ясності, що виповнювала Луку Смерті.

І коли люди перейшли через плесо, то почали вмощуватися на спочинок серед тамішнього квітування, під деревами та в узніжжі скель. Очі їхні були заплющені, а обличчя сповнилися не лише невимовним спокоєм, а й таким безмежним щастям, що його на Луці Життя не приносило навіть Кохання. Тож ті, хто лишився на цьому березі, побачивши таке, й собі мовили задумано:

— Незрівнянно солодша й краща, певно, Країна Шіви...

І дедалі більшими гуртами почали переходити на протилежний берег. З якоюсь аж ніби врочистістю ступали водою юрми старих і літніх людей; чоловіки ішли з жінками, матері вели за руку малих дітей, за ними квапилися юнаки та дівчата. Тисячі і мільйони люду переходили

через Тихе Плесо, поки врешті Лука Життя майже зовсім спорожніла. Тоді Вішну, обов'язком якого було охороняти Життя, приголомшений власною, зродженою у гніві радою і не знаючи, що робити, поспішив до найвищого Брахми.

— Сотворителю,— мовив йому,— рятуй Життя! Край Смерті ти зробив таким світлим, таким привабливим і щасливим, що люди полишають моє царство й переселяються туди.

— Невже так нікого й не лишилося в твоїй країні? — запитав Брахма.

—Тільки один юнак і одна дівчина, сотворителю! Вони нестямно кохають одне одного і ладні зректися вічного спокою, аби тільки бачити одне одного і бути завжди разом.

— Чого ж ти хочеш від мене?

— Зроби Країну Смерті не такою привабливою і щасливою. Бо інакше й ті двоє, які лишилися, покинуть мене слідком за іншими, щойно минеться весна їхнього кохання.

Брахма замислився на хвильку, а тоді стрепенувся:

— Ні, не можу я зменшити краси й щастя в Країні Смерті! Але щоб урятувати Життя, вчиню трохи інакше: відтепер люди переходитимуть на той бік не так охоче.

Сказав так і зіткав із пітьми непроникну запону. Потім сотворив дві страхітливі істоти, одну з яких назвав Біль, а другу — Тривога. І наказав їм обом тримати ту запону при Переході.

Відтоді на Луці Вішну знову завирувало Життя. Бо хоч Країна Шіви й лишилася такою ж ясною, погідною та щасливою, як і раніше, проте люди стали трохи боятися Болю й Тривоги при Тихому Плесі.

Будь Благословенна!

Ясної місячної ночі великий і мудрий Крішна глибоко замислився і мовив:

— Я гадав, що найдовершеніший на землі витвір — людина, і помилявся. Он нічний вітерець погойдує квітку лотоса, а яка ж вона прекрасна — довершеніша від усіх живих істот... Ось під сріблистим місячним світлом розтулилися її пелюстки, очей не одірвеш... Таки-так, немає серед людей нічого схожого,— повторив він із скрушним зітханням. Але відразу ж подумав уголос:

— А чого б це я, божество, та не годен силою свого слова сотворити істоту, яка б між людьми була тим, що й лотос між квітів? Тож нехай буде вона на радість людям і землі! Лотосе, обернися на живу дівчину й постань переді мною!

Затремтіла тоді легесенько хвиля, ніби торкнута крилом ластівки, ніч ніби посвітлішала, місяць на небі засяяв яскравіше, голосніше заспівали нічні птахи, а тоді нараз умовкли. І сталося диво з див: перед Крішною постав лотос у людській подобі.

Аж сам Крішна невимовно вразився.

— Була ти озерною квіткою, — мовив, — а відтепер будь квіткою моєї мислі. І — промовляй!

І дівча юне зашепотіло тихо-тихо, як ото шемрають пелюстки лотоса, коли їх цілує літній легіт:

— Паночку, ти перетворив мене на живу істоту. Але де ж накажеш мені жити? Не забувай, паночку, що бувши квіткою, я тремтіла на кожен повів вітерцю й огортала себе листочками. Я боялася, паночку, злив і буревіїв, громів і блискавиць, боялася навіть пекучого промінця сонця.

Ти звелів мені бути втіленим лотосом, тож я зберегла колишню свою природу, а тепер, паночку, боюся я землі й усього, що є на ній... Де ж накажеш оселитися мені? Крішна звів мудрі очі до зірок, подумав хвилю, а тоді запитав:

— Хочеш оселитися на гірських вершинах?

— Там сніги й холоднеча, паночку, боюся я...

— Тоді... тоді я збудую тобі кришталевий палац на озерному дні.

— У глибинах озерних звиваються вужі та інші потвори. І там я боюся, паночку.

— А хочеш степів неозорих?

— Ой, паночку, таж вихорі й смерчі витоптують степ, наче той табун дикий...

— То що ж мені з тобою робити, втілена квітко? Ага, в печерах Еллори живуть святі пустельники... Хочеш жити в печерах, далеко від світу?

— Темно там, паночку, боюся я...

Крішна присів на камінь, підпер голову рукою і задумався. Настрахане, тремтяче дівча стояло перед ним.

Тим часом небо на сході розквітало вранішньою зорею, сипнуло позолоту на води озерні, на пальми та бамбук. Хором озвалися рожеві чаплі, блакитні журавлі та білі лебеді на воді, павичі та бенгальські тигри з лісу. А тому всьому ніби вторували ніжним дзенькотом струни на перлинній мушлі та слова пісні людської.

Крішна раптом стрепенувся від задуми й проказав:

—То поет Вальмікі вітає схід сонця...

А за хвилю розсунулася запона пурпурових квітів, що всипали ліани, й над озером постав сам Вальмікі.

І аж перестав грати, побачивши втілений лотос. Перлинна мушля вислизнула з його долонь на землю, руки безвільно опали, а сам занімів, мовби сам великий Крішна зачарував його у дерево над водою.

А Крішна, неабияк потішений тим враженням від свого творіння, сказав йому:

— Пробудися, Вальмікі! І озовися словом!.. І Вальмікі озвався:

— Кохаю...

Бо лише це одне слово він пам'ятав зараз і лише його міг він виповісти. Обличчя Крішни враз проясніло.

— Дівчино невимовна, я таки знайшов місце на світі, гідне тебе: оселяйся в поетовім серці!

А Вальмікі знову повторив:

— Кохаю...

Воля могутнього Крішни, воля божественна, почала тихенько підштовхувати дівча до поетового серця, що його Крішна зробив прозорим, як кришталь.

Ясна, як літній день, і спокійна, як хвиля Гангу, ступила дівчина до визначеного їй притулку. Та раптом глянула пильніше в серце Вальмікі й нараз зблідла, наче стужним подувом війнуло на неї.

Крішна здивувався.

— Втілена квітко,— поспитав,— чи й поетове серце тебе лякає?

— Паночку,— тремтячим голосом мовила дівчина,— де ж це ти хочеш оселити мене? У цьому серці побачила я і засніжені гірські вершини, і водну глибочінь, де повно всіляких дивовижних істот, і степ вихорний та буревійний, і темні еллорські печери... Я знову боюся, паночку!

Але добрий і мудрий Крішна відповів:

— Заспокойся ж, втілена квітко! Якщо в серці Вальмікі лежать холодні сніги, то будь теплим подихом весни, який розтопить їх; якщо є там водна глибочінь, То будь у ній коштовною перлиною; якщо є там пустельний степ, то засій його квітами щастя; якщо є там темні печери Еллори, то будь у тій пітьмі сонячним променем...

А Вальмікі, до якого тим часом повернулася мова, додав:

— І будь благословенна!

Діокл

Афіни огорнув божественний сон і в глибокій тиші ледве вчувався подих сплячого міста. Місячне сяєво мовби затопило розлогою, сріблястою і сонливою повінню узгір'я, акрополь, храми, маслинові гаї і купки чорних кипарисів. Стихли водограї, дрімала при брамах скіфська сторожа. Місто спало, спала й околиця.

Серед глибокої ночі не спав тільки юний Діокл: вклякнувши перед статуєю Афіни Паллади, що тьмаво біліла в садах Академії, він обхопив її ноги руками і благав:

—Афіно, о Афіно, ти, що колись постала перед людськими очима, почуй мене! Змилуйся наді мною! Вислухай мою молитву.

Одірвавши чоло від мармурових ніг богині, він підвів погляд до її обличчя, що його саме освітив вузенький місячний промінчик. Проте у відповідь було мовчання. Навіть звичний цієї нічної пори легенький морський вітерець, здавалося, ущух, жоден листочок не шелеснув на вітті.

Сповнилося тоді юначе серце невимірним жалем, і жаль той став струменіти сльозами по невимовно вродливому обличчю.

— Одну тебе волію я шанувати й прославляти над усіх богів! — знову заблагав юнак. — Лише одну тебе, захиснице моя! Адже це ти влила в мою душу ту бентегу й жадання, що палять мене вогнем. Тож загаси їх або ж насить, о богине! Дай мені пізнати найвищу Правду, Правду правд, душу всього сущого. А я навзамін пожертвую їй своє життя з усіма його втіхами. Зречуся багатства, віддам молодість, вроду, кохання, щастя і навіть славу, що її люди мають за найбільший скарб і найбільшу ласку богів.

Він клав і клав чолом поклони, а палка молитва линула з глибин його душі, як із кадила жертовний дим. Усе його єство ніби стало самим благанням. Біля ніг богині вже й забув, де він, хто він і що з ним коїться; його огорнув наче напівсон, у якому жевріла одна-єдина свідома й водночас незборима думка, що такої його клятви не можна не почути.

І відповідь надійшла. Віття маслин і верхівки кипарисів нараз гойднулися і почали хилитися, начебто зірвався враз нічний вітер, а шемріт листя і кипарисових голок змінився на людський голос, що

забринів угорі й по цілому садові. Наче ото безліч людей загукало нараз з усіх боків;

— Діокле! Діокле!..

Юнак здригнувся, пробудився і став уважно роззиратися довкола, гадаючи, що, може, то друзі шукають його вночі.

— Хто там мене гукає? — озвався він.

І тоді мармурова долоня лягла на його плече.

— То ти гукав мене,— мовила богиня. — Я почула тебе й ось стою перед тобою.

Юнак похолов від божественного жаху, а тоді впав на коліна, захоплено й настрахано повторюючи:

— То ти прийшла до мене?! Незбагненна, недосяжна, невимовна! Та богиня звеліла йому підвестись і мовила:

— Ти хочеш пізнати найвищу і єдину Правду, що є душею світу і сутністю всього. Тож знай, що ніхто з нащадків Девкаліона не бачив її досі без запон, які окривають і окриватимуть її завжди від людських очей. І твоє зухвале жадання може дорого обійтися тобі. Та коли вже ти поклявся своїм життям, то я ладна тобі допомогти. Якщо заради правди ти зречешся багатства, влади, кохання і слави, що, як ти сам казав, є найбільшою ласкою богів.

— Зрікаюся цілого світу і навіть сонця! — палко вигукнув Діокл.

І похилили свої верхівки кипариси й маслини перед донькою могутнього Зевса. А сама вона ніби замислилася на мить над клятвою юнака.

— Проте,— озвалася вона по хвилі,— ти не побачиш її одразу. Щороку ось такої ночі я носитиму тебе до Правди, а ти здійматимеш із неї по одній лише запоні й кидатимеш за себе. І обіцяю тобі, що не помреш, допоки не здіймеш останньої запони. Чи пристаєш ти на таке, Діокле?

— Нехай сповниться і сповнюється завжди твоя воля, мудра велителько! — відповів юнак.

І тієї ж миті богиня вийшла зі свого мармурового вбрання, обернулася на ніби променисту, як світло, а тоді, взявши Діокла на руки, здійнялася вгору й помчала крізь божественний ефір, як одна з тих зірок, що літніми ночами часто пролітають над приспаним Архіпелагом.

Вони летіли швидко, як думка, поки зупинилися в невидимій країні на небосяжній горі, вищій за Олімп, Ілу, Пеліон і Оссу. Там, на стрімкій вершині Діокл побачив начебто жіночу постать, щільно вкутану в численні запони. Отож годі було розрізнити справжню подобу тієї жінки. Довкола постаті мерехтіло дивне й таємниче світло, зовсім одмінне від земного.

— Оце і є Правда,— мовила юнакові Афіна. — Ось бачиш, хоч її проміння й притьмарене запонами, проте проникає назовні і світить. Якби не її слабкий відблиск, що падає на землю і що його вбирають очі мудреців, люди блукали б у непроглядному й нескінченному мороці, як мешканці країв кіммерійських.

— Поводирко небесна,— озвався Діокл,— коли я зірву першу запону, то Правда засяє мені ясніше.

— Тоді зривай! — мовила богиня.

Діокл ухопився в запону й потягнув її до себе. І відразу ясніше світло вдарило йому в очі, але він, поглинутий тією променистою постаттю, і не помітив, як запона, що її він випустив із рук, обернулася на білого лебедя і полинула в тьмаву далечінь.

Довго юнак стояв перед Правдою, знову ніби в напівсні: одірваний од життя, занесений у засвіти, без земних думок і бажань, черпаючи з незнаної ясноти незнану силу, невимовно втішений.

— О ясна! О вічна! О душе світа! — згукував він.

Він дотримав даної богині клятви. Коли, бувало, гуляв з ровесниками в саду Академії чи по дорозі до Акрополя, чи серед маслинових гаїв між містом і портом, друзі звертали на нього здивований і докірливий погляд.

— Діокле,— казали вони,— твій батько призбирав величезні статки. Ти ж можеш витрачати їх, як тобі заманеться. Чому ж ти не влаштовуєш бучних учт, як влаштовував для афінян богорівний Алківіад? Чому гордуєш простою розмовою, танцями, формінгою і цитрою? Чи не циніком ти часом став, що не дбаєш навіть про власний дім, не оздоблюєш його, як мусив би робити хтось інший на твоєму місці? Не забувай, що багатство — дарунок богів і від нього негаразд відмовлятися.

А Діокл замість відповіді й собі запитав їх:

— От скажіть мені, чи можна купити Правду навіть за всі скарби перського царя?

Дехто обсипав його докорами, проте були й такі, які вважали, що з нього виросте великий мудрець, навіть більший від славетного Платона. Тож Діокл і далі жив собі в убозтві.

І за це певної ясної ночі з його руки полетіла лебедем у темні простори

й друга запона, і Правда правд заясніла перед його очима ще яскравіше.

Він був напрочуд вродливим юнаком. Найперші афінські вельможі, філософи, співці й поети прагнули його дружби, аби хоча б через споглядання його неземної вроди наблизитися до глибин одвічних ідей.

Та Діокл відмітав і їхні дарунки, і запобігання, і приязнь...

Дівчата, що збиралися біля водограїв на Кераміку чи на Стоа, обплутували його косами й заполонювали хороводами. Прекрасні, ніби німфи, гетери не раз кидали йому під ноги призначені Адонісові галузки копри або крізь келишки розквітлих лілей шепотіли йому на вухо пестливі й солодкі, наче музика аркадійських флейт, слова.

І все намарне!

— Прийди!.. — мовила йому якось найгарніша з афінянок, справжнє втілення Харіти. — Очі мої, як палахкотливі зорі, волосся, як запашні гіацинти, а лоно, наче лоно прекрасної Єлени. Тож прийди, Діокле, бо навіть боги на небі не знають більшого блаженства, аніж кохання.

Але Діокл лише всміхнувся сумовито й відказав:

— І цей птах, о незрівнянна, вже далеко відлетів від мене.

Бо вже і третій лебідь з його руки відлетів ще однієї чарівливої ночі.

Літа пропливали, як оті хмарини, що їх над Афінами бурхливий Борей жене узимку від стрімчастих Фракійських гір до моря. Діокл із молодика помалу ставав зрілим мужем. Рідко брав участь у філософських диспутах, а ще рідше забирав слово на публічних виступах. Однак у місті вже линула слава про його розважливість і мудрість. Не раз афіняни пропонували йому високі посади, а знайомі та друзі переконували взяти до рук державне стерно й вивести корабель вітчизни з мілин та вирів на тихі води.

Проте він уже бачив, як у Афінах руйнується суспільне життя, як серед ненависті й чвар гине любов до вітчизни, як його застороги, наче зерна, приречені на згубу, падають на безплідну й здичавілу ріллю. І тим дужче опинався тій владі, якої зрікся обітницею. А якось, коли людські юрмища мало не силоміць спонукали його, аби став він на чолі їх, Діокл мовив їм:

— О афіняни, ви самі собі вороги. Як людина, я до сліз співчуваю вам. Та якби я навіть був богом, то все одно не погодився б урядувати вами.

І все ж, коли вибухнула війна, він разом з іншими пішов боронити рідну землю. І повернувся, вкритий ранами. Та коли на Акрополі найуславленішим героям роздавали вінки, Діокла серед них не було. Він навіть не дозволив викарбувати своє ім'я на мідній дошці, що її з цієї нагоди повісили в храмі.

Знехтував він і ще більшою славою, якої міг зажити на Олімпійських іграх. А на схилі років сплів собі біля каменоломень Пентелікона хатину з верболозу, облишив місто й став жити осторонь від людей. Мало-помалу в Афінах забували про нього, а коли іноді він навідувався до міста купити хліба та маслин, то знайомі чи й упізнавали його.

І так він жив довго — самотній, гордий, замкнутий у собі, поринутий у безмежний, хоч і тихий та лагідний смуток.

Минуло ще кілька олімпіад. Волосся на голові Діокла посивіло, постать похилилася до землі, очі запали в очниці, а старість висотала йому сили. Тримався лише думкою, що коли невдовзі доведеться залишити країну під сонцем, то спершу побачить найвищу Правду, предковічну Матір усіх правд на світі.

А часом думав собі, що коли Парка відразу по цьому не перетне нитки його життя, то ще повернеться до міста, до людей і дасть їм навіть більше, аніж колись Прометей.

І от настала велика містична ніч, коли богиня знову взяла його на руки, занесла на піднебесну гору й поставила перед Правдою.

— Поглянь лишень, як вона світить і палає,— мовила Афіна. — Та перш ніж востаннє потягнешся до неї рукою, вислухай, що я скажу тобі. Оті запони, що упродовж довгих років відлітали від тебе лебедями, то облуда твого життя. Якщо ж тобі жаль останньої запони або якщо тебе повнить острах, то відступися, поки ще не пізно. А я спущу тебе з оцих вершин, аби ти, як інші люди, добігав свого життя в земній юдолі.

— Але ж я усе своє життя тільки й чекав цієї хвилини! — згукнув Діокл. Із серцем, що мало не вискакувало з грудей, підійшов він, мружачись від

сліпучого сяєва, і тремтячою рукою зірвав з Правди останню запону й кинув позад себе.

І відразу сталося щось украй страхітливе.

Тієї самої хвилі наче вдарила сліпуча блискавка і очі йому заслала така моторошна темрява, що навіть найчорніша ніч проти неї могла видатися ясним днем.

І серед того непроглядного мороку розлігся раптом голос Діокла, сповнений невимовного сум'яття й безмежного болю:

— Афіно! Афіно! Таж під запоною нічого немає! Я під нею нічого не бачу! На той розпачливий зойк-стогін були йому суворі слова богині:

— Твої зіниці засліпило сяяння Правди. Відлетіла твоя остання облуда, що її кожен смертний годен побачити й без запони.

І запала моторошна тиша.

— Ти завжди дуриш тих, хто безмежно вірить тобі,— простогнав Діокл. — Ти піддурила й мене, жорстоке, облудне божество. Та коли я вже ніколи не побачу найвищої Правди, то пошли мені хоча б смерть-збавительку.

І такий надлюдський жаль бринів у його словах, що зворушилася навіть Афіна. Вона поклала долоню на голову нещасного й лагідно мовила:

— Посилаю її тобі, Діокле, а з нею й останню втіху. Коли Смерть заколисає тебе, ти побачиш те сяєво, від якого за життя осліпли твої очі.

Ніч бліднула й розтавала, а день займався холодний і сірий. З вировища хмар на небі почали падати рясні й лапаті сніжинки, вкриваючи собою посмертні останки Діокла.

Суд Осіріса

І коли помер у Єгипті син Псунабуда Псунабуд, великий міністр котрогось із Тутмесів з якоїсь там династії, що правила перед нашестям гіксосів, прийшли по його душу два невмирущі Єства й почубилися за неї, наповнюючи нескінченні обшири тихої вічності таким галасом, що всемогутній Осіріс звелів їм стати перед його очима й запитав:

— Хто ви такі, о духи, і хто той грішник, що його моє яструбине око добачає межи вами? І чому в країні Спокою ви гризетеся, наче дві перекупки з Мемфісу?

І на це так відповів один із духів:

— Я, владико, невмируща Глупота. Я опікувалася присутнім тут його превелебністю Псунабудрм, як рідна ненька. Підказувала йому кожне слово, показувала кожен крок. Не покидала його ні на хвильку, а позаяк і він тримався за мої шати міцно й вірно, позаяк усе життя був, як гласить єгипетська приказка, дурний, як ніжки від стола, то я тепер хочу забрати його душу й оселити її в тій заземній країні, призначеній для довічного поселення дурнів.

Осіріс повернувся до іншого духа.

— Тепер кажи ти,— мовив він, беручи терези, на яких зважував усі думки, слова й учинки.

— Я, о владико, невмируща Підлота. Не заперечую, його превелебність Псунабуд на своїй високій посаді часто припускався помилок, гідних віслюка, але тверджу, що він передусім був негідником. Якщо зволиш, владико, я наведу тобі тисячу доказів, яких Глупота — уже хоча б тому, що вона Глупота — ніколи не зможе спростувати.

— Глупота,— перервав її слова Яструбоокий, підносячи свій провидецький перст,— не може тільки висувати якусь думку, натомість усе може спростувати. Тож запитую тебе, чого ти хочеш?

— Хочу, владико, забрати цю душу й оселити її в тій заземній країні, над якою я паную і яка призначена на довічне поселення для злодюг.

Кажучи це, Підлота вхопила Псунабуда за руку, а Глупота вхопила його за другу. Обоє вони, тамуючи в грудях дух, стали чекати на вирок Справедливого.

А Справедливий утупив свої пташині очі в Псунабуда, придивився до нього й мовив:

— Бачу, обидві ви маєте на нього право, тож я охоче б вас вислухав і розсудив, але й справді на дивне виходить. Твої докази, Глупото, будуть безглуздими, а твої, Підлото, негідними. Я не можу їх зважити і, отже, не можу віддати за котрусь із вас свого голосу. Що ж нам робити? Оце, мабуть, покличу Мудрість, вона все бачить наскрізь. І скажу їй стисло й розважливо розповісти

мені про життя його превелебності й усю вашу справу.

— О владико,— шепнула Глупота,— Мудрість — моя особиста ворогиня. Справедливий знову підніс свій провидецький палець.

— Повір мені, Глупото, правдива Мудрість така ж ворогиня твоя, як і Підлоти.

І ту ж хвилю покликав Мудрість і вона враз постала перед ним. Подивилася на Псунабуда й анітрохи не здивувалася, бо Мудрість нічому й ніколи не дивується. Тільки посміхнулася ніби трохи утішено й мовила:

— О, то це Його Превелебність, що таємними циркулярами до губернаторів заборонив мені перебувати в Єгипті!..

— Слово честі, для блага держави... — почав виправдовуватись Псунабуд. Але Осіріс звелів йому вмовкнути й сам запитав:

— Скажи мені, Мудросте, якою більше була та заборона: безглуздою чи підлою?

— Однаковою-однаковісінькою! — відповіла Мудрість.

І поклав Справедливий на терези, що стояли біля підніжжя трону, однакові важки.

— Мов далі,— сказав він,— щоб урешті з'ясувати, кому з двох духів слід помислити за найвідповідніше для Превелебності поселення.

І повідала Мудрість про все життя Псунабуда, від юних літ до останньої хвилі його земної мандрівки. Згадала, як в Академії в стобрамних Фівах він був затятим лібералом; як ставши згодом на службу, записався до державних діячів і кпив із засад, які за студентських часів сам же й виголошував; як під гаслом "Єгипет для єгиптян!" працював над об'єднанням держави під владою мемфіської бюрократії; як, урешті-решт, упродовж усієї своєї тривалої служби все когось підозрював, щось винюхував, на когось доносив, від чогось відмовляв, чогось не допускав, щось приховував, когось приборкував,— і замість розширювати поле людської діяльності й людське життя, раз у раз його огиджував, сковував і обмежував.

— Чи не вважаєш ти, що це все лукавство? — урвав її слова Осіріс, докидаючи важок на шальку Підлоти.

— Ні, о Всевідо,— відказала Мудрість,— та дозволю собі завважити, що була в тім глупота величезна, як піраміда Хеопса, бо Псунабуд, працюючи нібито для розвою Єгипту, насправді його послаблював; трудячися нібито для слави Єгипту, остаточно його загидив; працюючи нібито для ладу в державі, увергнув її в безлад і наплодив у ній прірву ворогів. І при цьому всьому в його зашкарублій голові й на мить не зринуло думки, що вся його праця приносить лише шкоду й поразку.

— Коли так,— мовив Справедливий,— то треба докинути й на шальку Глупоти.

— Треба! — підтакнула Мудрість. — Але послухай мене, владико, далі. Став Псунабуд губернатором північної провінції Пта, де мешкали переважно фінікійці та греки, і як перших, так і других почав ревно переробляти на єгиптян. Заборонив їм розмовляти й писати на папірусах рідною мовою, став переслідувати їхню віру й позачиняв їхні школи. А передовсім наказав їм носити чепчики, що, як відомо, є в Єгипті народним головним убором. На його переконання, єгиптянин був єгиптянином тільки завдяки чепчику, а які думки роїлися в головах під тими чепчиками, йому й гадки не було. Ті ж, хто не хотів носити чепчики, могли звільнятися від них за хабара,— і ось так зростали статки губернатора.

Осіріс утретє підніс палець і розважливо мовив:

— Хабар не обов'язково свідчить про глупоту.

— Запевне, владико, але не докидай на шальку Підлоти, позаяк у Єгипті всі сановники вважають хабарі за звичай такий всюдисущий і так освячену давньою єгипетською традицію, що беруть їх з цілком чистим сумлінням.

— Маєш слушність. Яко бог єгипетський, я не повинен забувати про це. Не докидатиму важка на жодну шальку, поки не повідаєш, як чинив Псунабуд, коли був спідручним фараона?

— Єгипет, як тобі відомо, Справедливий, потребував великих і глибоких реформ. Отож Псунабуд, ставши міністром, передовсім подбав, щоб реформи були незначними й неглибокими. Єгипет потребував чесних і мудрих людей, які б стояли за нові реформи. А Псунабуд доручив робити їх давнім, пришелепкуватим урядовцям, що не визнавали реформ. Яке з того було посміховисько й яка шкода для

Єгипту, легко збагне не тільки такий проникливий розум, як твій, владико, чи розум крокодила, кота чи іхневмона, але й пересічний і неглибокий людський. Псунабуд був, надто тупим, аби зрозуміти, що держава від обніжжя й до вершини мусить перебудуватися, і замало порядним, аби сумлінно провести хоча б ті зміни, доконечність яких зрозумів і визнав сам фараон.

— Нехай мене ібіс дзьобне,— мовив Осіріс, докидаючи важки на обидві шальки,— якщо я знаю, яка ж урешті переважить!

А слова Мудрості плинули далі:

— Він ошукував зарівно як фараона, так і людей. Фараона лякав народним бунтом, а людей переконував, що фараон прагне загнати їх у неволю. Він підірвав владу фараона й не розширив народні вольності. За його правування Єгипет конав з голоду і кишів розбійниками!

— Слава богу, себто, слава мені самому! — вигукнув Осіріс. — Тепер, принаймні, немає сумніву, що це підлота чистої води!

—О! Але не тільки підлота,— спокійно відказала Мудрість,— бо ж при тім усім він виявив менше глузду, ніж його має верблюжий міхур. Вчинки його були похмурі, але сам він був дурень дурнем, і глупота його була тим більшою, що він мав себе за мудрого. Він був не годен зрозуміти, що там, де треба великої і творчої політики, шахрайством не відбудешся,— і шахраював, шахраював без упину.

— Свята правда! Ти, як завжди, маєш слушність. І тільки такі доладні терези, як мої, можуть нам сказати, що з ним належить учинити.

— Я мушу додати ще кілька слів, о Всеохопний! Псунабуд кпив собі з фараона, не дбав за Єгипет, завжди думав тільки за себе, тож слід вважати, що він був більше негідником. Однак зваж, владико, якби

Псунабуд урядував мудро й сумлінно, то Єгипет із цього мав би пожиток, а сам він не тільки не втратив би щось, а й став би ще могутнішим, і суд історії над ним був би інакшим.

— Отже, ти хочеш сказати, що вислюк у ньому переважав над харцизякою?

— Піднеси, о Справедливий, терези і ми все побачимо.

Осіріс підніс терези й тримав їх перед собою, доки шальки не заспокоїлись. По чім глянув на них і на його божому обличчі відбився подив. А заразом і розгубленість.

— Присягаю святим хвостом Апіса! — згукнув він. — Глупота й Підлота не переважають навзаєм ані на одну волосину з моєї бороди. Що ж тепер робити? Що ж робити?

Яструбоокий відкинув терези, обхопив голову руками й заплющив очі. А по хвилі його обличчя заясніло променистим усміхом. Він повернувся до Псунабуда й заговорив поважно й урочисто:

— Ваша превелебність! Жоден з богів грецьких, фінікійських чи тутешніх не второпав би, що з тобою діяти. Бо ж бачиш, навіть Мудрість у цю хвилину почухує голову.

Та недаремно боги й люди називають мене Всемогутнім, бо оце ж своєю всемогуттю, як мечем фараона, я розтинаю всілякі труднощі. І ось тобі мій вирок:

— Повернися до життя й повернися на землю. До кінця світу будь міністром фараонів розмаїтих народів,— клопочися, крутися, запроваджуй, керуй, урядуй...

А коли минуть віки, врешті-решт муситимеш показати, хто ти більший — харцизяка чи віслюк...

І тоді я знатиму, яких із цих двох духів має приготувати тобі резиденцію.

Мовив це, повернув Псунабуда обличчям до небесних сходів і наглим розмахом божественної ступні пришвидшив його повернення на землю.

У безоднях вічності запала глибока тиша; тим часом Єгипет вочевидь підготував воскреслому Його Превелебності овації, бо аж до небесних брам почали долинати хоральні голоси радісного співу:

— Псунабуде! О Псунабуде!..

А Мудрість почала тихо сміятись.